

Katarzyna Dembska

UMK Toruń

O nazwach zawodowych kobiet we współczesnym języku rosyjskim

W związku z rozwojem i wciąż rosnącą popularnością lingwistyki genderowej, coraz częściej na strony literatury językoznawczej powraca temat żeńskich nazw zawodów, tytułów, zajmowanych przez kobiety stanowisk i pełnionych funkcji. Wśród publikacji nie brak i takich, które (choćby w swych fragmentach) właśnie pod tym kątem analizują język rosyjski. Marek Łaziński, porównując zasób feminatiwów w języku polskim i rosyjskim, zauważa, iż silniejsza blokada ich tworzenia następuje w języku rosyjskim, a „różnice między dwoma systemami można sprowadzić do tego, że w polszczyźnie nie poddają się feminatywizacji przede wszystkim rzeczowniki tytułowe, a w rosyjskim wszystkie, które oznaczają zawody i sytuacje zdominowane przez mężczyzn”¹. Porzucając analizę porównawczą, warto poczynić obserwacje, czy rzeczywiście we współczesnym języku rosyjskim liczba zawodowych nazw żeńskich jest tak uboga, czy też (biorąc pod uwagę ogromną zdolność języka rosyjskiego do nieoczekiwanych zwrotów i metamorfoz) można dostrzec pewne zmiany w tworzeniu i upowszechnianiu tego rodzaju rzeczowników. I. W. Badanina zauważa bowiem, iż „в современный период развития русского языка увеличивается число употреблений существительных женского рода, называющих женщин по роду их деятельности и образующихся от соответствующих существительных мужского рода”². Autorka zwraca szczególną uwagę na wzrost częstotliwości użycia rzeczowników rodzaju żeńskiego z sufiksem *-u-(a)*, które tworzyły się w języku rosyjskim w I połowie XVIII wieku. Były to nazwy kobiet - żon, motywowane rzeczownikami rodzaju męskiego nazywającymi zawód wykonywany przez męża, na przykład: *директорша* - żona

¹ M. Łaziński, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006, s. 250.

² И. В. Баданина, *Проблема расширения лексического состава современного русского литературного языка в связи с выражением гендерных отношений* [в:] Сборник тезисов Международного конгресса исследователей русского языка *Русский язык: исторические судьбы и современность*, организованного Филологическим факультетом МГУ им. М. В. Ломоносова 20-23 марта 2007 года, с. 208.

dyrektora³. Dzisiaj natomiast - zgodnie z obserwacjami Badaniny i analizą materiału zebranego na potrzeby niniejszego opracowania - można stwierdzić występowanie tych nazw (oraz feminatiwów powstałych przy zastosowaniu sufiksów innych, niż *-и-(а)*), głównie w znaczeniu kobiety wykonującej dany zawód, czy pełniącej określoną funkcję. Szczególnie obfite pod tym względem są teksty zamieszczane w środkach masowego przekazu (ros. *Средствах Массовой Информации*): prasie i - głównie - Internecie.

Należy jednak w tym miejscu podkreślić, iż wydany w 1998 roku *Большой толковый словарь русского языка* pod redakcją S. A. Kuzniecowa rejestruje już obydwa znaczenia wspomnianego wcześniej rzeczownika *директорша*: *żona dyrektora* oraz *kobieta na stanowisku dyrektora*. W słowniku Kuzniecowa jako nazwy kobiet wykonujących dany zawód, bądź zajmujących określone stanowisko występują także rzeczowniki: *администраторша, бригадирша, профессорша, докторша, экскурсоводка, врачаха, инспекторша, инструкторша, бизнесмениша (бизнесменка), начальница* a nawet *майорша (kobieta w stopniu majora)*. Wprawdzie część z wymienionych przykładów zawiera kwalifikator: *разг.* - potoczne, jednak ich funkcjonowanie w języku jest bezsporne. Nie są to więc ani nowe słowa, ani nowe znaczenia słów, jednak niewątpliwie zwiększyła się w ostatnich latach częstotliwość ich użycia, na przykład:

*Директорша музея вышла и обругала нас и мы начали прощаться с Домом актёра*⁴.

*Профессориши и писательницы - против! IV фестиваль гуманитарных наук „Иваново-2002” прошёл с ощутимым женским уклоном*⁵.

*Как жалуются на строгую учительницу (придирается), докторишу (уколы прописывает), начальницу (много командует)*⁶.

³ Zob.: Tamże.

⁴ А. Филиппов, *Маргарита Эскина: Революцию папа как-то проглядел*, „Известия” от 05.05.2003, <http://www.izvestia.ru/person/article42428>, 28.07.2008.

⁵ Ю. Рахаева, *Профессориши и писательницы - против!*, „Известия” от 10.05.2002, <http://www.izvestia.ru/culture/article20238>, 28.07.2008.

⁶ О. Кабанова, *Запевала. Телеперсона grata*, „Известия” от 21.12.2001, <http://www.izvestia.ru/culture/article11829>, 28.07.2008.

Все началось с того, как в подъезде появилась новая соседка - молодая бизнесмениа Ирина⁷.

Stosowanie tego rodzaju feminatiwów nie zawsze jednak spotyka się z akceptacją. W artykule opisującym nietypowość stacji metra *Измайловский парк* (gdzie znajdują się trzy, a nie dwa tory) autor podkreśla, że również dziś rozgraniczanie nazw zawodowych na rzeczowniki rodzaju męskiego i żeńskiego nie jest raczej przyjęte :

Над путями укрепили очень странный лозунг - „Партизанам и партизанкам слава”. Странность его заключалась в половом размежевании героев партизанского движения. Как-то не принято было (а впрочем, не принято и в наши дни) славить „учителей и учительниц”, „милиционеров и милиционерок”, „врачей и врачей”⁸.

Również badacze języka nie pozostają zgodni w kwestii stosowania żeńskich nazw zawodowych, twierdząc, iż fakt ich występowania w literaturze pięknej, prasie czy Internecie nie świadczy o ich trwałej obecności w języku, ponieważ wymienione źródła nie są wiarygodne - panuje w nich szeroko zakrojony indywidualizm autorski. W związku z powyższym należy odnosić się do nich powściągliwie i traktować raczej jako niestandardową, nienormatywną odmianę języka rosyjskiego. Warto jednak w tym miejscu zastanowić się, czy – w przypadku języka rosyjskiego - można dziś mówić o istnieniu języka normatywnego. Skoro normy nie stanowi język literatury pięknej, to gdzie szukać literackiej odmiany języka? Nie mogą jej przecież stanowić style języka, np. styl naukowy. Niewątpliwie obecny stan języka rosyjskiego jest konsekwencją społecznych zmian *popieriestrojkowych*, walki z drewnianym językiem epoki sowieckiej, poszukiwaniem coraz to nowych i bardziej zaskakujących środków wyrazu. W wyniku tych zabiegów w ciągu ostatnich dwóch dekad powstał specyficzny system języka, w którym *sacrum* miesza się z *profanum*. Warto więc zastanowić się nad problemem rozszerzenia rosyjskiej normy językowej w wyniku niezwykle

⁷ Н. Гранина, *Ремонт на голову*, „Известия” от 18.05.2004 <http://www.izvestia.ru/russia/article108448>, 28.07.2008.

⁸ Митрофанов А. 2004. *Студенецкая дача*, „Известия” от 01.02.2004, <http://www.izvestia.ru/russia/article43730>, 28.07.2008. Należy jednak dodać, iż gazeta, której autor jest dziennikarzem, przoduje w stosowaniu feminatiwów – część ilustracji tekstowych wykorzystanych w niniejszym materiale pochodzi właśnie ze stron gazety „Известия” - jej internetowej wersji.

dynamicznego rozwoju języka, narzuconego niejako przez zmiany polityczno-gospodarczo-społeczne. Może więc jedynym wiarygodnym materiałem do badań nad współczesnym językiem rosyjskim jest wciąż literatura piękna, która - pozbawiona instytucji cenzury – mogła zmienić w tak drastyczny sposób swoje oblicze oraz język prasy, który najszybciej reaguje na zmiany społeczne i wychodzi naprzeciw oczekiwaniom rosyjskiego społeczeństwa, zwracając się do niego językiem zrozumiałym, barwnym, pozbawionym skostniałości. Dlatego w niniejszym opracowaniu można postawić tezę nadrzędną, iż najbardziej różnorodnego materiału do badań nad kondycją współczesnego języka rosyjskiego oraz wszelkimi zmianami w nim następującymi dostarcza język mediów i literatury pięknej. W oparciu o te właśnie źródła można więc przyznać, iż język rosyjski ostatniej dekady charakteryzuje tendencja do stosowania form żeńskich w nazwach zawodów wykonywanych przez kobiety.

Analizując żeńskie nazwy zawodowe należy jednak pamiętać, iż pomimo możliwości słowotwórczych języka rosyjskiego, oficjalnie wciąż preferowane są nazwy rodzaju męskiego i charakteryzowane zmiany nie obejmują wszystkich nazw kobiet. Rzeczownik *консульша* na przykład nadal występuje wyłącznie jako nazwa żony konsula, a nie *pani konsul*, choć nie jest wykluczone, że i w takim znaczeniu wkrótce będzie można spotkać tę formę, szczególnie w żargonowej odmianie języka.

Interesującym przedmiotem analizy żeńskich form zawodowych jest natomiast rzeczownik *секретарша*, który wykazuje tendencję odwrotną, a mianowicie coraz częstsze zastępowanie go rzeczownikiem rodzaju męskiego *секретарь*. Taki stan rzeczy jest związany z pejoratywizacją znaczenia słowa *секретарша*, co z kolei ma swoje źródło w zakresie obowiązków sekretarki, szczególnie z wysuwającymi się na pierwszy plan stosunkami damsko-męskimi i - pozazawodową - relacją pomiędzy szefem i podwładną. Paweł Kałygin, dziennikarz „Nowoj Gazety” w jednym ze swych artykułów podkreśla: „Галина Ремезова - мама всех секретарей. Этому нелегкому делу мама Ремезова обучила не одну тысячу женщин и девушек. Она учит, как стать секретарем, а не секретаршей”⁹. Również w pierwszym kobiecym rosyjskim czasopiśmie internetowym „Гороскоп” jeden z autorów, opisując stereotypowy

⁹ П. Калыгин, *Работа с секретом*, „Новая Газета” № 81 от 23.10.2006 г. (www.novajgazeta.ru/data/2006/81/28.html), 27.07.2008.

wizerunek sekretarki jako długonogiej blondynki, uznaje rzeczownik *секретарша* za obraźliwy: „Ни для кого не секрет, что именно такие экземпляры всё ещё существуют, и именно их можно назвать таким неприятным словом - секретарша [...]. Так что не обижайте секретарей обидным словом секретарша”¹⁰. Warto podkreślić, że taki stosunek do rzeczownika *секретарша* znany był nawet dekadę wcześniej, kiedy to w 1996 roku w poczytnym czasopiśmie „Ogoniok” I. Timofiejew opublikował artykuł, w którym opisywał zawód sekretarki ze wszystkimi „pozakulisowymi” szczegółami i przedstawił rezultaty badań, z których wynikało, że profesja sekretarki zajmuje wśród uczennic drugie miejsce pod względem popularności - zaraz po zawodzie prostytutki walutowej¹¹. Być może wszystkie tego typu opinie przyczyniły się także do powstania kontaminacji *секретушка* (*секретарша* и *проститушка*).

Powracając jednak do występujących w tekstach języka rosyjskiego żeńskich nazw zawodowych, należy zauważyć, iż widoczne są one także w przypadku nazw zawodów i funkcji stereotypowo postrzeganych jako typowo męskie. Warto w tym miejscu odwołać się do przytoczonego już wcześniej wniosku M. Łazińskiego, iż w języku rosyjskim obserwowana jest blokada feminitywizacji nazw zawodów które oznaczają zawody i sytuacje zdominowane przez mężczyzn. Autor zauważa, że „po rewolucji październikowej i wojnie domowej wiele zawodów typowo męskich w miejsce poległych żołnierzy przejmuje kobiety, jednak nazwy zawodów pozostają niezmiennie”¹². Współczesny język rosyjski wydaje się jednak przeczyć tej opinii, o czym mogą świadczyć choćby następujące przykłady zaczerpnięte z Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego¹³:

архитекторша:

Выглядевшие в Ереване более чем приличными ее гостиничные заработки тут превращались в мелочь, сдачу, которую небрежным жестом отодвигают, оставляя на чай, и это всего лишь книжный магазин, как же она должна себя чувствовать в том, к примеру, бутике, где служит

¹⁰ С. Василенко, *Я не секретарша! Я секретарь!*, www.goroskop.ru/publish/open_article/29665, 27.07.2008.

¹¹ Zob.: И. Тимофеев, *Я нужна хотя бы как высококлассный партнер*, www.ogoniok.com/archive/1996/4454/23-50-51/, 27.07.2008.

¹² М. Łaziński, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006, s. 249.

¹³ Zob.: www.ruscorpora.ru.

продавщицей *архитекторша* Кристина, впрочем, черт с ними, с бутиками, дорогие и нелепые штуковины, которыми в них торговали, ее волновали мало (Маркосян-Каспер Гоар, *Кариатиды* // "Звезда", 2003)¹⁴.

инженерша:

Прибыв из института по назначению и сталинской путёвке, молодая *инженерша* скоро потеснила Федора Всеволодовича и через год-два заняла место начальницы отдела (Виктор Астафьев, *Пролетный гусь*, 2000)¹⁵.

инспекторша:

Дело не в даме в соболях, подъезжающей на своем "мерседесе" к налоговой *инспекторше* для того, чтобы, во-первых, сдать бумажку о нулевых доходах своей фирмы, а во-вторых, обсудить с ней привлекательность того испанского поселка, где *инспекторша* построила себе бунгало (Евгений Сабуров, *Постлитературоцентричная общественная жизнь*, 2003)¹⁶.

операторша:

Операторша, которую Тамара должна была сменить, посмотрела на нее с опаской и сказала, что ее ждет начальник (Петр Акимов, *Плата за страх*, 2000)¹⁷.

сценаристка:

Одна замечательная *сценаристка* написала сценарий по двум сказкам Оскара Уайльда (Татьяна Владыкина, *Когда не пишется. Исторические хроники: 17-23 декабря* // "Известия", 2002.12.16)¹⁸.

таксистка:

¹⁴ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%E0%F0%F5%E8%F2%E5%EA%F2%EE%F0%F8%E0, 19.08.20008.

¹⁵ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%E8%ED%E6%E5%ED%E5%F0%F8%E0, 19.08.20008.

¹⁶ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%E8%ED%F1%EF%E5%EA%F2%EE%F0%F8%E0, 19.08.20008.

¹⁷ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%E8%ED%F1%EF%E5%EA%F2%EE%F0%F8%E0, 19.08.20008.

¹⁷ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%EE%EF%E5%F0%E0%F2%EE%F0%F8%E0, 20.08.2008.

¹⁸ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%F1%F6%E5%ED%E0%F0%E8%F1%F2%EA%E0, 09.09.2008.

Петербургская *таксистка*, она и точно молода, улыбочива, энергична, но ей довелось работать как раз в эту ночь (Маканин Владимир, *Однодневная война*, "Новый Мир", 2001)¹⁹.

тренерша:

У Тамары была лучшая подруга - поджарая *тренерша* по легкой атлетике Вероника (Галина Щербакова, *...Все это следует шить*, 2001)²⁰.

профессорша:

Чтобы она смогла вновь его занять по возвращении из Англии, на должность была возвращена пожилая *профессорша*, занимавшая это место раньше (Артем Тарасов, *Миллионер*, 2004)²¹.

Dostrzegalna jest także feminizacja nazw zawodowych związanych z armią (*капитанша, майорша, лейтенантша*) oraz polityką (*прокурорша, министрша, президентша*)²².

W wyżej wymienionych przykładach jest wiele formacji słowotwórczych z sufiksem *-ш(a)*, który w tradycji rosyjskiej literatury przedmiotu jest przedstawiany jako element nadający nazwom lekceważący, pogardliwy charakter. Jednak i w tym zakresie język rosyjski ulega zmianom. Pojawiają się bowiem teorie o neutralnym, a nawet pozytywnym charakterze tego sufiksu. Warto w tym miejscu przytoczyć opinię Maksyma Krongauza, który, biorąc w swych badaniach pod uwagę także czynniki pozajęzykowe, twierdzi, iż „врачиха» и «докторша» более естественны. Эти разговорные формы уместны как раз в эмоциональной ситуации. Совершенно очевидно, что «доктор» присутствует в ситуации для человека, явно не столько профессиональной, сколько сложной жизненной. Назвать женщину «врачихой» или «докторшей» бывает важно, потому что это добавляет ту самую женскую

¹⁹ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%F2%E0%EA%F1%E8%F1%F2%EA%E0, 09.09.2008.

²⁰ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%F2%F0%E5%ED%E5%F0%F8%E0, 28.07.2008.

²¹ Zob.:

http://search.ruscorpora.ru/search.xml?mycorp=&mysent=&mysize=&dpp=&spp=&spd=&t=100&text=lexform&mode=main&sort=gr_tagging&req=%EF%F0%EE%F4%E5%F1%F1%EE%F0%F8%E0, 29.07.2008.

²² Więcej informacji na ten temat w: K. Dembska, *Об одном аспекте феминистской лингвистики в современном русском языке* (w druku).

положительную эмоцию, о которой мы говорили”²³. Okazuje się więc, że możliwości słowotwórcze języka rosyjskiego pozwalają poszerzyć jego leksykon o większą liczbę nazw zawodowych kobiet, co z kolei (ten fakt podkreśla również I. W. Badanina) prowadzi choćby do rzadszego występowania zaburzonych konstrukcji składniowych typu *Молодой доктор сказала*, oraz niewątpliwie przyczynia się do podwyższenia poziomu społecznej aktywności kobiet w Rosji. Coraz większa popularność zawodowych nazw kobiet powoduje także ograniczenie w języku rosyjskim przypadków asymetrii językowej. Język rosyjski, uznawany wciąż za asymetryczny pod względem rodzaju gramatycznego, nieoczekiwanie dołącza więc do grona języków w jakimkolwiek stopniu realizujących założenia lingwistyki genderowej.

W niniejszym materiale brak niestety miejsca na rozważania dotyczące stylistyki żeńskich nazw zawodowych. Należy również podkreślić, iż opracowanie to nie rości sobie prawa do rozstrzygnięcia zasadności stosowania żeńskich nazw zawodowych we współczesnym języku rosyjskim. Prezentuje bowiem zbyt ubogi materiał w stosunku do bardzo szerokiej problematyki. Na podstawie przytoczonych przykładów można jednak stwierdzić, iż jednym z elementów rozwoju współczesnego języka rosyjskiego jest mniejszy stopień blokady feminatywizacji nazw zawodowych, a tym samym potwierdzić tezę I. W. Badaninej o wzroście liczby żeńskich nazw zawodowych w języku rosyjskim ostatniego dziesięciolecia.

²³ Л. Пальвелева, *Женский пол — мужской род*, [в:] *От "А" до "Я" — передача о русском языке* (разговор с Максимом Кронгаузом из Института лингвистики РГГУ) - от 21.11.06, <http://www.svobodanews.ru/Article/2006/11/21/20061121124904427.html>., 09.06.2008.

Bibliografia:**Literatura przedmiotu:**

Баданина И. В. 2007. *Проблема расширения лексического состава современного русского литературного языка в связи с выражением гендерных отношений*, [в:] Сборник тезисов Международного конгресса исследователей русского языка *Русский язык: исторические судьбы и современность*, организованного Филологическим факультетом МГУ им. М. В. Ломоносова 20-23 марта 2007 года.

Василенко С. 2007. *Я не секретарша! Я секретарь!*, www.goroskop.ru/publish/open_article/29665, 27.07.2008.

Калыгин П. 2006. *Работа с секретом*, „Новая Газета” № 81 от 23.10.2006 г. (www.novajagazeta.ru/data/2006/81/28.html), 27.07.2008.

Łaziński M. 2006, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa.

Пальвелева Л. 2006. *Женский пол — мужской род*, [в:] *От "А" до "Я" — передача о русском языке* (разговор с Максимом Кронгаузом из Института лингвистики РГГУ) - от 21.11.06,

<http://www.svobodanews.ru/Article/2006/11/21/20061121124904427.html>., 09.06.2008.

Тимофеев И. 1996. *Я нужна хотя бы как высококлассный партнер*, www.ogoniok.com/archive/1996/4454/23-50-51/, 27.07.2008.

Źródła ilustracji tekstowych (inne niż Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego):

Гранина Н. 2004, *Ремонт на голову*, „Известия” от 18.05.2004 <http://www.izvestia.ru/russia/article108448>, 28.07.2008.

Кабанова О. 2001. *Запевала. Телеперсона grata*, „Известия” от 21.12.2001 <http://www.izvestia.ru/culture/article11829>, 28.07.2008.

Митрофанов А. 2004. *Студенческая дача*, „Известия” от 01.02.2004, <http://www.izvestia.ru/russia/article43730>, 28.07.2008.

Рахаева Ю. 2002. *Профессорши и писательницы - против!*, „Известия” от 10.05.2002, <http://www.izvestia.ru/culture/article20238>, 28.07.2008.

Филиппов А. 2003. *Маргарита Эскина: Революцию папа как-то проглядел*, „Известия” от 05.05.2003, <http://www.izvestia.ru/person/article42428>, 28.07.2008.

About vocational feminine forms in contemporary Russian language

Summary

The author considers process to increase the quantity of vocational feminine forms in contemporary Russian language, especially in Russian press and Internet.

This paper presents Russian vocational feminine forms (e.g.: *директорша, бизнесменша, архитекторша, инженерша, инспекторша, таксистка, тренерша*).

The author tries to analyse these all forms in connection with situation of Russian language today and describes also a contrary tendency: changing of the feminine form to masculine (*секретарша – секретарь*).

Słowa kluczowe:

współczesny język rosyjski, żeńskie nazwy zawodowe, lingwistyka genderowa, rosyjska prasa i Internet

Key words:

vocational feminine forms, contemporary Russian language, gender linguistic, Russian press and Internet.